

Verslag Duurzame Klimaatsverbetering 2004

Projectbureau Aarde-Werk, Den Haag April 2005

Algemene inleiding

Het project Duurzame klimaatsverbetering is een voortgang van het project Leve Leven! dat in Den Haag, Dordrecht en Leiden is uitgevoerd door project bureau Aarde-Werk. In Duurzame klimaatsverbetering wordt er extra aandacht besteed aan het binnenklimaat en buitenklimaat. Er ontstaan regelmatig gezondheidsklachten doordat er geen goed binnenklimaat is: woningen zijn te vochtig en er wordt niet of nauwelijks gelucht en geventileerd. Extra voorlichting over een gezond binnenklimaat is opgenomen in het project. Ook beoogt het project het klimaat tussen de verschillende bevolkingsgroepen in een wijk te verbeteren door enerzijds een hogere participatie van Nederlanders van allochtone afkomst te realiseren in buurt- en wijkactiviteiten en anderzijds door samen de leefbaarheid van de wijk te verbeteren.

Projectpartners

Projectpartners.

In **Den Haag** is tot half 2004 samengewerkt met de afdeling Milieucommunicatie van de Gemeente Den Haag. Een medewerkster van Milieucommunicatie is getraind tot coach Leve Leven! en onderhield samen met Aarde-Werk het contact met de coaches. In een aantal buurthuizen in Den Haag, zoals de Framboos en in Escamp worden de cursussen Leve Leven! gegeven door welzijnswerkers die deze cursussen in hun reguliere werk opgenomen hebben.

In **Leiden** is samengewerkt met de Milieudienst West-Holland. Voor het geven van bijscholing aan de coaches is gebruik gemaakt van de Milieudienst. De Milieudienst heeft in 2004 de mogelijkheden onderzocht om Leve Leven! onder te brengen bij het reguliere werk van de Leidse Welzijnsorganisatie LWO, met name voor de werving van cursisten. Zij zitten namelijk dichter bij de doelgroep dan de Milieudienst. De LWO heeft echter een zeer strakke budgettering en kon dit alleen doen op offertebasis, niet als onderdeel van het reguliere werk.

Het project 'Leren voor duurzaamheid' in **Dordrecht** is in een samenwerking met het Natuur- en Milieucentrum Weizigt en het Centrum voor Integratie Bevordering tot stand gekomen. Weizigt werkt tevens samen met wijkbeheer Oud Krispijn.

In **Leidschendam-Voorburg** is samengewerkt met de gemeente Leidschendam-Voorburg en het milieuplatform. Coaches zijn geworven uit diverse allochtone organisaties. Er waren vertegenwoordigers van Turkse, Irakese en Syrische organisaties.

In **Gorinchem** is samengewerkt met het Kringloopcentrum en het Van Andel-Spruijt Natuurcentrum. Ook medewerkers van welzijnswerk Arkelstadt hebben de coachtraining gevolgd. Arkelstadt en het Natuurcentrum onderzoeken samen hoe ze allochtone inwoners van Gorinchem kunnen bereiken en in contact kunnen brengen met duurzaamheid, door het geven van cursussen, en met natuur, door het organiseren van excursies en activiteiten op het natuurcentrum.

Samenwerking met woningcorporatie

In *Den Haag* is er intensief contact met woningcorporatie Vestia. In Spoorwijk is een grootscheepse vernieuwingsoperatie aan de gang. In 2004 zijn de eerste 272 woningen opgeleverd. Vestia Zuid Oost heeft Aarde-Werk verzocht de informatie naar de bewoners en naar de servicemedewerkers te verzorgen aangaande energie besparen en gezond binnenmilieu. De nieuwe huizen in Spoorwijk worden verwarmd doormiddel van een warmtepomp en vloerverwarming wat specifieke voorlichting vereist.

In *Leiden* is gesproken met 'Ons Doel'. Zij zijn geïnteresseerd in trainingen van het eigen personeel. Ze willen ook graag nog kijken naar andere samenwerkingsmogelijkheden.

In *Dordrecht* zijn 3 corporaties, nl. Woondrecht, Interstede en Progrez. Krispijn Wonen is een tijdelijke corporatie ivm de herstructurering van de wijk Oud Krispijn. Samen met de milieucoördinator van Woondrecht is een cursus Leve Leven! gegeven aan bewoners van de wijk Oud Krispijn. Woondrecht wil in een vervolgproject 'Met Nieuwe Energie' in het herstructureringsgebied Dordt-West gebruik maken van coaches Leve Leven!

Samenwerking met ROC

In *Den Haag* verzorgt Mondriaan Educatie de taallessen en inburgeringcursussen. In november 2004 organiseerde Mondriaan Educatie een themaweek "Wonen en Milieu" voor oudkomers. Coaches Leve Leven! hebben tijdens deze week voorlichting gegeven over energie besparen en anders omgaan met afval. Vanuit Mondriaan Educatie is de vraag deze activiteiten te herhalen, liefst tweemaal per jaar. September 2005 starten de volgende voorlichtingsbijeenkomsten.

In *Leiden* zijn gesprekken gevoerd met het ROC. Het ROC heeft belangstelling voor Leve Leven!. Zij zouden het in willen passen in hun inburgeringscursussen, onderdeel Taal en Maatschappij. Ze vinden daarbij niet alleen het thema van Leve Leve interessant, maar ook het feit dat cursisten tevens opgeleid kunnen worden tot coach en er daarna zelf mee aan de slag kunnen. Het stimuleren van maatschappelijk actief worden is onderdeel van Taal en Maatschappij. Het was voor het ROC echter moeilijk om al een besluit te nemen over het inpassen van Leve Leven!, omdat de inburgeringscursussen niet meer vanzelf door het ROC gegeven zullen worden, maar er een aanbestedingsproces gaande is; het ROC dingt mee. Inmiddels is op het ROC een pilot met een cursus van 5 bijeenkomsten gaande (maart – mei 2005). Als afsluitende bijeenkomst is een excursie naar de rioolwaterzuivering georganiseerd. Het ROC zal afhankelijk van de aanbesteding en het succes van de pilot, besluiten over het vervolg.

In *Dordrecht* is het Da Vinci College actief met inburgeringslessen. Er hebben oriënterende gesprekken plaats gevonden tussen het Da Vinci en Annemieke Vos van Weizigt NMC. Er worden afspraken gemaakt over een bijdrage van Weizigt bij het opzetten van tentoonstellingen in Da Vinci en het inzetten van coaches tijdens lessen Maatschappij Oriëntatie.

Samenwerking met GGD

GGD-voorlichters komen regelmatig problemen tegen van een slecht binnenklimaat. In veel huizen is het bijvoorbeeld te vochtig en wordt er onvoldoende geventileerd. GGD Nederland en de verschillende afdelingen hebben informatiemateriaal ontwikkeld over het Binnenmilieu, het betreft informatie via websites en folders. Aarde-Werk heeft een training van twee

dagdelen ontwikkeld voor GGD voorlichters: 'Bespaar meer met minder energie' en 'Gezond wonen, lucht verschonen', waarin gebruik gemaakt wordt van het fotomateriaal uit Leve Leven!. In Rotterdam zijn 10 Turkse GGD voorlichters opgeleid en is er positieve ervaring opgedaan. In totaal zijn er 19 bijeenkomsten gehouden, waarbij 270 deelnemers bereikt zijn.

Naar de vakgroepleden van de werkgroep Milieu en Gezondheid van de GGD's in Nederland is een schrijven gegaan met het aanbod GGD voorlichters bij te scholen op de bovengenoemde thema's.

In Leiden, Den Haag en Dordrecht is contact geweest met de medewerkers van de GGD. GGD Den Haag heeft voorlichters eigen taal, GGD Leiden en Dordrecht hebben geen eigen voorlichters. De GGD is bekend met het materiaal en wil gebruik maken van de coaches Leve Leven! als er voorlichting gegeven gaat worden op het gebied van het binnenmilieu. Vooralsnog is dit nog niet gebeurd.

In **Leiden** Noord (2003 en 2004) heeft de GGD in samenwerking met de LWO en woningbouwvereniging voorlichting gegeven over vocht in huis, onder de naam Gezond en Wel. De opkomst was heel slecht. Zij denken dat het beter is de cursus in te bouwen in bestaande groepen.

In **Dordrecht** kan een samenwerking tussen GGD, Woningcorporatie Woondrecht en Weizigt een mogelijkheid zijn voorlichters 'Gezond Binnenklimaat' in te zetten. Zodra binnen een project behoefte is aan voorlichting over luchten en ventileren, incl. energiebesparing, wordt Weizigt om een bijdrage gevraagd. Een concreet voorbeeld is het plan voor gezondheidsmarkten in verschillende wijken. In de betreffende wijken is een gezondheidsscan gedaan en het binnenmilieu is op verschillende plaatsen slecht te noemen. Naast technische maatregelen, moet er ook goede voorlichting komen. Dit kan door Leve Leven! coaches gedaan worden.

In **Den Haag** is één GGD voorlichtster van Turkse afkomst opgeleid tot coach Leve Leven! tijdens een training in Leidschendam – Voorburg. GGD Den Haag kan evt. de coaches van Leve Leven inhuren bij hun binnenmilieuproject. Ook kan naar het bestaan van de cursussen verwezen worden.

Verloop project per locatie

Den Haag

In Den Haag is een aantal nieuwe coaches opgeleid. In totaal zijn er hier nu 20 personen opgeleid tot coach Leve Leven!, 13 hiervan hebben actief cursussen gegeven. De coaches zijn in 2004 bijgeschoold voor het onderwerp 'Gezond wonen, lucht verschonen'. Er is een extra bijscholingsdag georganiseerd voor de coaches die voorlichting gingen geven bij Mondriaan.

- **Cursussen:** De coaches werven zelf deelnemers binnen en buiten hun eigen organisatie. Het aantal deelnemers per cursus varieert van 6 tot 16. Een aantal coaches heeft vooral cursussen gegeven binnen de eigen organisatie. Twee coaches hebben Leve Leven! ingebouwd in het reguliere werk in het buurthuis of vadercentrum. Andere coaches werven groepen in buurthuizen. Hiervoor wordt contact gelegd met het buurthuis en folders opgehangen. Ook wordt er mondeling geworven bij groepen die al actief zijn in een buurthuis. In 2004 zijn in totaal 18 cursussen gegeven in Den Haag. De cursussen bestonden uit vijf bijeenkomsten. Enkele cursussen zijn in 3 bijeenkomsten gegeven. Hierbij zijn ongeveer 160 huishoudens bereikt.
- **Voorlichtingsbijeenkomsten:** In het kader van de themaweek Milieu en gezondheid, speciaal voor oudkomers is in november 2004 op de Mondriaan Onderwijsgroep voorlichting gegeven over het scheiden van afval, energie besparen en gezond wonen. Tijdens de taallessen van de inburgeringscursus werden er informatiebijeenkomsten gehouden over deze onderwerpen. Studenten kregen praktische informatie over afval scheiden, gezond wonen en energiebesparing en oefenden ondertussen de Nederlandse taal. Aarde-Werk heeft speciaal voor Mondriaan educatief materiaal ontwikkeld dat de deelnemers meekregen om thuis het geleerde in de praktijk te brengen. Zeven Haagse coaches hebben 18 voorlichtingsbijeenkomsten gegeven op 6 verschillende locaties van Mondriaan Educatie. Er zijn totaal 290 huishoudens bereikt. Op de verschillende locaties volgen meerdere groepen de inburgeringscursussen, slechts een deel van deze cursisten is bereikt. Voor het vervolg in 2005 liggen hier mogelijkheden.
- **Basisschool:** Het materiaal over Energie besparen is gebruikt bij een spreekbeurt gegeven door één van de kinderen van een coach.
- **Excursies:** Na afloop van de coachtrainingen zijn er excursies geweest naar de rioolwaterzuivering en naar het duinwaterbedrijf. In beide bedrijven is een uitgebreide rondleiding over het terrein geweest. Naast alle informatie op de coachtraining was het zien van het hele proces hoe rioolwater gezuiverd werd en de productie van drinkwater voor de deelnemers een grote meerwaarde. Iedereen voelde zich extra gestimuleerd om de boodschap bewust met water om te gaan door te geven aan de cursisten van de cursussen Leve Leven! Een aantal coaches uit Den Haag heeft nog een tweede bezoek aan het Duinwaterbedrijf gebracht voor een excursie door het duingebied. Coaches kunnen ook gebruik maken van deze excursiemogelijkheden. In een aantal gevallen is dit ook gebeurd.
- **Training Trainers:** Najaar 2004 heeft er met medefinanciering van Fonds 1818 en het Haellafonds een training plaatsgevonden voor trainers van coaches Leve Leven!. Er zijn buiten de bestaande trainers van Aarde-Werk nog zes coaches opgeleid tot trainer, waaronder één uit Leiden en één uit Dordrecht. Deze trainers kunnen ingezet worden bij het trainen en begeleiden van coaches in Zuid Holland.

Dordrecht

In mei en juni 2004 zijn 8 coaches opgeleid voor het thema 'Bespaar meer met minder energie' en 'Gezond wonen, lucht verschonen'. 3 van deze coaches heeft eerder de afvaltraining gekregen. De coaches hebben 4 terugkomdagen gehad, waar het vooral ging om het oefenen met het materiaal en de inhoud.

- **Cursussen:** 4 coaches hebben cursussen gegeven aan hun achterban. In totaal zijn er met de cursussen 80 huishoudens bereikt.
- **Voorlichtingsbijeenkomsten:** Voor de ouderengroep in de wijk Crabbefhof is een voorlichtingsbijeenkomst georganiseerd. Er waren 70 ouderen aanwezig, er werden vooral vragen gesteld over besparen. In Menzil is voor de Somalische groep een voorlichtingsbijeenkomst gehouden in de taalles. Er zijn totaal 100 huishoudens bereikt.
- **Basisschool:** Een van de coaches heeft op de basisschool van haar kinderen voorlichting gegeven over afval.
- **Samenwerking Oud Krispijn:** In de wijk Oud Krispijn is in bepaalde gebieden een probleem met vuil op straat. Dit komt vooral door overvolle verzamelcontainers. Deze wijkcontainers worden verkeerd gebruikt en ook door bewoners die er geen gebruik van mogen maken. Om dit probleem aan te pakken is een samenwerking gestart met wijkbeheer Oud Krispijn, Stadswerken, Netwerk en opbouwwerk (DWO). Tien vrijwilligers zijn met behulp van het Leve Leven! materiaal getraind door Weizigt NMC in afvalscheiding en alles wat daarmee samenhangt, (kringlopen, begrippen als recycling en hergebruik). Deze vrijwilligers gaan in groepen van 2 langs de deuren in de buurt en gaan aan de hand van een vragenlijst het gesprek aan over afvalscheiding. De begeleiding vindt plaats door opbouwwerk en Weizigt NMC. Het effect van de bezoeken is reeds zichtbaar. Er zijn verzoeken gekomen voor een gezamenlijke opruimmiddag, waarbij de gemeente faciliteert met spullen, de bewoners organiseren het zelf. Op 1 mei 2005 zijn we halverwege de huisbezoeken en zijn er 100 bewoners bezocht.

Leiden

In Leiden zijn 7 coaches opgeleid, 5 hiervan zijn actief. De coaches zijn bijgeschoold voor het onderwerp 'Gezond wonen, lucht verschonen'. Tevens is er een extra oefenbijeenkomst georganiseerd.

- **Cursussen:** Er zijn 5 cursussen georganiseerd. Hierbij zijn 50 huishoudens bereikt. Op het ROC is begin 2005 ook een cursus gegeven. Hierbij zijn 15 huishoudens bereikt.
- Doordat in Leiden geen coördinator betrokken is bij het werven van groepen is het totaal aantal groepen achtergebleven. Drie cursussen zijn niet door gegaan door te weinig deelnemers, waaronder één via de LWO (Leidse Welzijnsorganisaties) en één via een moeder en kindcentrum.

Gorinchem

In Gorinchem zijn 14 coaches Leve Leven! getraind. Deze coaches zijn afkomstig van het Kringloopcentrum (3), Het Natuurcentrum(3), Arkelstadt (3) en van allochtone organisaties. Op zaterdag 6 november 2004 was er een feestelijke afsluiting van de training. Na een excursie naar het kringloopcentrum waar de deelnemers konden kennismaken met de sorteerstraat, volgde een bezoek aan de gemeentelijk reiniging Papland. Hier reikte Wethouder H. van Zanten de certificaten uit en sprak iedereen zich uit op korte termijn te starten met een cursus.

Ontwikkeling en productie nieuw voorlichtingsmateriaal

Gezond Binnenklimaat

Het materiaal dat in de cursussen Leve Leven! gebruikt is om voorlichting te geven over energiebesparing, is aangepast met een deel 'Gezond wonen, lucht verschonen'. Er wordt veel aandacht besteed aan het bestrijden van vocht in de woning. In het materiaal is opgenomen wat het verschil is tussen luchten en ventileren, en hoe je dit doet zonder veel energie en warmte te verliezen. De coaches van Leve Leven! uit Den Haag, Dordrecht en Leiden zijn bijgeschoold voor het nieuwe thema. Er zijn al cursussen 'Gezond binnenklimaat' gegeven. Deelnemers zeggen veel nieuwe informatie gekregen te hebben die ze direct kunnen toepassen.

Binnenmilieu
Ventileren

Gezond wonen, lucht verschonen
©2004 Projectbureau Aarde-Werk
foto's uit educatief materiaal van 'Yvonne Feijen, aarde-educatie' - vormgeving: Carls Feijen

ventileren

Ventilatioeroosters kunnen dag en nacht open staan.

Zorg dat ventilatioeroosters schoon zijn. Maak ze regelmatig stof en vet vrij.

Sluit binnendeuren niet kierdicht af. Zorg dat er voldoende lucht langs de overgordijnen kan als deze dicht zitten.

Meegeefkaarten

Speciaal voor het geven van voorlichtingsbijeenkomsten tijdens taallessen is nieuw materiaal ontwikkeld. Er zijn sets meegeefkaarten gemaakt met foto's zoals gebruikt tijdens de voorlichting en eenvoudige tips, die direct uitvoerbaar zijn. Er zijn nu 5 sets kaarten:

- Energie besparen
- Bewust omgaan met water
- Afval stromen
- Gezond wonen, lucht verschonen
- Duurzaamheid

De deelnemers van de voorlichtingsbijeenkomsten krijgen deze kaarten mee en kunnen zo het geleerde makkelijker in de praktijk brengen.

Afvalstromen
Hergebruik glas

Nieuw wordt oud, oud wordt nieuw
©2005 Projectbureau Aarde-Werk
foto's en tekenen uit educatief materiaal 'Water de wereld om' van Yvonne Feijen, aarde-educatie, -vormgeving: Carls Feijen

Glas en plastic flessen waar statiegeld op zit, wordt meerdere keren gewassen en gevuld voordat ze omgesmolten worden.

Spoel de statiegeldflessen en potten schoon en lever flessen in met dop.

Koop liever levensmiddelen in glas of flessen met statiegeld i.p.v. in een wegwerperpakking.

hergebruik glas 1

hergebruik glas 2

hergebruik glas 3

hergebruik glas 4

statiegeldflessen kopen

statiegeldflessen verzamelen

flessen wassen en vullen

statiegeldflessen wegbrengen

Participatiespel

Aarde-Werk heeft voor het bevorderen van de betrokkenheid van bewoners bij hun wijk een nieuw spel ontwikkeld: het participatiespel. Na het volgen van de cursus Leve Leven! komt soms de vraag “Wat nu? Wat gaan we nu doen?”. Vanuit deze gedachten is gezocht naar mogelijkheden hoe burgers actief kunnen zijn in de buurt en wel op een duurzame manier. Dit kan door enerzijds actief te zijn bij het onderhoud van groen of het aanleggen van een geveltuin, anderzijds door betrokken te zijn bij een school of in de buurt. Door het spelen van het spel komen deelnemers achter hun mogelijkheden en wensen. Wat kan ik, wat doe ik al, en wat wil ik doen. ‘Wat ga ik doen?’ is een opdracht die aanzet tot actie. Deze acties zijn niet altijd moeilijk in uitvoering. Het groeten van je burens of op bezoek gaan bij iemand in je buurt is sneller uit te voeren dan het organiseren van bijvoorbeeld een straatspeeldag. Spelers worden gestimuleerd ook samen te werken bij het uitvoeren van acties. De spelleider heeft hierbij een belangrijke rol. De coaches Leve Leven! worden opgeleid het participatiespel te begeleiden.

Voorbeeld van kaartjes zoals gebruikt bij het Participatiespel:

Bijeenkomsten ter bevorderen van samenwerkingsverbanden

Minisymposium Kansrijke Allianties in Duurzaamheid

Projectbureau Aarde-Werk organiseerde 29 maart 2004 het Symposium Kansrijke Allianties in Duurzaamheid in samenwerking met de Gemeente Den Haag en met steun van Eneco Energie. Organisaties, buurtwerk, natuur en milieuorganisaties, politici en gemeenten moeten op zoek gaan naar allianties met natuurlijke partners, die bereid zijn breder dan de eigen kernactiviteit te kijken en open staan voor nieuwe ervaringen in de eigen organisatie. Elke organisatie brengt een eigen dynamiek en vraagstelling mee die duurzaamheid in zijn breedte in zicht brengt. Dit helpt het tegengaan van verkokering. (bijlage 1: Uitnodiging symposium, bijlage 2: Verslag Minisymposium)

Bijeenkomst ambtenaren integratie en milieu.

Op het provinciehuis is 28 mei 2004 een bijeenkomst geweest voor ambtenaren integratie en milieu van de provincie en gemeente Dordrecht en Den Haag. Aarde-Werk heeft de opzet van DKV uitgelegd, waarbij de nadruk behalve op een gezond binnenklimaat ook meer ligt op integratie: tussen autochtone en allochtone bewoner. De samenwerking van Aarde-Werk met overheden loopt op gemeentelijk niveau meestal met de afdeling milieu (communicatie). Er is weinig ingang naar de afdeling integratie bij gemeentes. Advies van Thijs Kouwenberg van integratie van de provincie Zuid-Holland:

DKV zou via Sociale Zaken in een wijk geïntegreerd kunnen worden door aan te sluiten bij stedelijke vernieuwing en bij welzijn, moedercentra, wijkcentra. In iedere gemeente zou je ook een afgevaardigde uit de sociale hoek in je projectteam moeten hebben. Voordeel hiervan is: communicatie tussen verschillende groepen, je kunt meer partijen voor je onderwerp interesseren, betere verankering en continuïteit. En je kunt de ervaringen van de anderen gebruiken, je versterkt elkaar. Nu is de rol van de gemeente te veel via de afdeling milieu.

Evaluatie

Evaluatie: Inhoud

Nederlandse taal

De cursussen Leve Leven! worden regelmatig gegeven aan groepen die de Nederlandse taal niet of heel gebrekkig spreken. De cursus wordt in principe in het Nederlands gegeven. Dit heeft de consequentie dat er soms vertaald moet worden. Een aantal termen blijkt moeilijk te vertalen. Door het gebruik van veel fotomateriaal wordt het minder goed spreken van het Nederlands niet als een belemmering gezien.

Evaluatie

Het evalueren van de cursus en het bijhouden van de acties van de deelnemers moet een vast onderdeel worden van de laatste bijeenkomst. Zowel coach als deelnemers kunnen een evaluatieformulier invullen. Bij deelnemers die de Nederlandse taal niet beheersen kan dit centraal ingevuld worden door de coach. Evaluatie vragen zijn: Hoeveel deelnemers hebben de cursus gevolgd?. Welke tips hebben de deelnemers toegepast op het gebied van afval, water, ventileren, elektriciteit of gas? Welke doelen zijn gehaald? Aarde-Werk heeft hiervoor een nieuw formulier ontwikkeld.

Nieuwe thema's

Bij evaluatie van de cursussen komt regelmatig de vraag naar het thema voeding. Ook het thema 'natuur in de stad' spreekt aan. In het materiaal kan klimaatverandering meer zichtbaar gemaakt worden. Dit is veel in het nieuws en is goed bruikbaar, ook voor de groepen waar de basiskennis helemaal ontbreekt.

Evaluatie: Organisatie

Samenwerking Natuur en Milieueducatie

Bij het geven van de cursus Leve Leven! in Den Haag werken de coaches in tweetallen, een coach afkomstig van de eigen organisatie samen met een coach met een nme-achtergrond. Door deze samenwerking komen deze groepen met elkaar in aanraking, wat als positief wordt ervaren. In Dordrecht is door samenwerking met Weizigt NMC ook informatie op het gebied van natuur tijdens de cursussen ingebouwd. Bijvoorbeeld over het wel of niet voeren van eenden. Coaches en deelnemers maakten kennis met de tentoonstellingen die in Weizigt gehouden worden. In Gorinchem is tijdens de coachtraining Leve Leven! een intensief contact ontstaan tussen vertegenwoordigers van het kringloopcentrum, het natuurcentrum, de ouderkamer en een aantal allochtone organisaties. Door het samen volgen van de training hebben deze organisaties elkaar leren kennen en zijn er afspraken gemaakt meer samen te werken. Voor veel coaches gaf het bij elkaar brengen van mensen uit verschillende bevolkingsgroepen een meerwaarde aan de training. In Leidschendam-Voorburg wilden het aanvankelijk niet lukken om cursisten te vinden. Na overleg met Aarde-Werk is besloten dat vertegenwoordigers van het milieuplatform allochtone coaches gaan begeleiden bij het werven van deelnemers en het geven van cursussen.

Werving

Het werven van deelnemers voor de cursussen is vaak een tijdrovende bezigheid. Coaches die een grote achterban hebben doordat ze behoren tot een grote allochtone organisatie hebben hier minder problemen mee. De Koerdische Arbeiders Unie in Den Haag heeft bijvoorbeeld in 2 maanden tijd 90 personen bereikt. Om het intensieve werven van deelnemers te beperken is gezocht naar plekken waar groepen al bij elkaar komen. In een aantal buurthuizen in Den Haag, zoals de Framboos en Welzijn Escamp worden de cursussen Leve Leven! gegeven door welzijnswerkers die deze cursussen in hun reguliere werk opgenomen hebben. Dordrecht werkt voornamelijk samen met het vrouwen centrum Menzil. Vanuit ROC's, als Mondriaan Educatie, ROC Leiden en Da Vinci is belangstelling voor voorlichtingsbijeenkomsten. Voordeel van deze aanpak is dat er weinig tijd besteed wordt aan werving en een groot aantal personen bereikt wordt.

Voortgang

Voor voortgang van het project Duurzame Klimaatsverbetering is in iedere gemeente gezocht naar samenwerkingsverbanden met het welzijnswerk en met de ROC's. Beide organisaties ondergaan momenteel bezuinigingsmaatregelen. Welzijnsorganisaties moeten op zoek naar extra financiën en kunnen om die reden Leve leven! cursussen niet opnemen in hun reguliere werk. De inburgeringcursussen zullen niet meer vanzelf door het ROC gegeven worden, maar er is een aanbestedingsproces gaande; ROC's dingen mee. Het is om deze reden ook moeilijk afspraken te maken met de ROC's.

Aanbeveling voor opschaling

Vanwege het enthousiasme voor en succes van onze aanpak, willen we deze ook toepassen in kleinere gemeentes in Zuid-Holland met relatief grote aantallen allochtonen. Eerste contacten zijn gelegd met de gemeentes Zwijndrecht, Maassluis, Alphen aan den Rijn, Leerdam en Gouda. Het verdient aanbeveling om via wethouders meer resultaten, behaald dankzij de cursussen, in de publiciteit te brengen.

Het opleiden van allochtone coaches blijkt een goede strategie om milieubewustzijn onder allochtone groepen te verspreiden. Samenwerking met NME organisaties in Den Haag is goed bevallen en verdient herhaling.

Voordeel van het geven van voorlichting via een ROC is dat er geen tijd besteed hoeft te worden aan het werven van groepen en dat er ook een groot aantal personen wordt bereikt. In dit geval moeten er behalve voor financiering van het deelnemersmateriaal ook middelen gevonden worden om de voorlichters een vrijwilligersvergoeding te betalen. Aarde-Werk gaat in Den Haag samen met Mondriaan subsidiemogelijkheden onderzoeken.

Verslaglegging

In de cursussen is veel ruimte om eigen ervaring uit te wisselen. Wat betekent voor jou duurzaam en plezierig wonen? Met deze vraag start iedere cursus Leve Leven!. Hierop kunnen zeer uiteenlopende antwoorden komen, maar wel allemaal heel persoonlijke meningen. Vanuit wat de deelnemers belangrijk vinden, worden later in de cursus ook doelen geformuleerd. Welke bijdrage kan ik leveren aan duurzaamheid? Cursisten gaan concrete doelen stellen en houden hierbij rekening met de haalbaarheid en toetsbaarheid van hun doel. Heb je het zelf onder controle? Is het in harmonie met andere doelen?

In 2004 zijn in Den Haag cursussen Leve Leven! gegeven met de thema's energie besparing, gezond wonen en het thema afval. Veel cursisten zijn hierdoor minder energie gaan gebruiken, vooral door bewust stoken: 's nachts de verwarming (eerder) laag, geen grote meubels voor de radiator, 's avonds sluiten van de gordijnen. Ook de temperatuur waarop de thermostaat ingesteld staat, wordt door een aantal cursisten omlaag bijgesteld. Door de informatie die de deelnemers kregen over luchten en ventileren zijn ze ook daar anders mee omgegaan. Een aantal deelnemers ventileerde niet en had problemen met vocht, terwijl anderen klaagden over een hoge energierekening. Deze werd o.a. veroorzaakt doordat er permanent, zomer en winter, een raam half open stond in de woonkamer. Er is ook energie bespaard door de aanschaf van spaarlampen en het uitzetten van apparatuur als lampen, televisie en radio op het moment dat er niemand meer aanwezig is in een ruimte. Er wordt bewuster met water en energie om gegaan door de aanschaf van een spaardouchekop en

wassen met een volle wasmachine op lagere temperatuur. Korter douchen, behoort ook tot de mogelijkheden om energie te sparen. Hoewel dit niet voor alle huisgenoten als een goede actie ervaren wordt. Dit onderwerp leverde soms levendige discussies op. Het jaar afschrift van het energiebedrijf werd besproken. Deelnemers leerden hoe ze de verschillende meters kunnen aflezen en hoe ze kunnen uitrekenen hoeveel gas en elektriciteit ze besparen.

Veel cursisten geven aan dat ze door de cursus bewuster omgaan met energie en bewuster zijn in hun koopgedrag. Bij de behandeling van het thema afval wordt niet alleen ingegaan op het hergebruik, recyclen en verbranden van afval. Er werd ook gesproken over het beperken van afval en welke producten liever niet gekocht moeten worden. Chloor wordt in veel allochtone huishoudens op grote schaal gebruikt. Een deelnemster wist het chloorgebruik terug te brengen van twee flessen per week naar 1 per maand.

The infographic is titled "Watergebruik en wegspoelen" and is part of the "Water de wereld rond" project. It features a central logo of a house with water droplets. Below the title are four columns, each with a set of cleaning products and a specific instruction:

- schoonmaakmiddelen:** Vermijd: chloor of ammonia, deze stoffen zijn zeer schadelijk.
- milieuvriendelijke schoonmaakmiddelen:** Kies: milieuvriendelijke schoonmaakmiddelen.
- klusmiddelen:** Spoel nooit klusmiddelen door het riool.
- waterbasis moet apart ingeleverd worden:** Ook verf op waterbasis moet apart ingeleverd worden.

Bijlagen:

Bijlage 1: Uitnodiging Symposium

Bijlage 2: Verslag Minisymposium

Bijlage 2

SYMPOSIUM

Kansrijke allianties in Duurzaamheid

29 maart 2004 te Den Haag

29 maart 2004 werd in Den Haag het Symposium Kansrijke Allianties in Duurzaamheid gehouden, georganiseerd door Projectbureau Aarde-Werk in samenwerking met de Gemeente Den Haag en met steun van Eneco Energie. Tijdens de middag waren 21 personen aanwezig. (Zie deelnemerslijst). Na een voorstelronde, waarbij kennisgemaakt is met alle deelnemers, zijn er een drietal lezingen gehouden.

Gea Boessenkool—directeur van Projectbureau en Uitgeverij **Aarde-Werk**- over : *Kansrijke Allianties in Duurzaamheid, Een vruchtbaar randverschijnsel*

Duurzaamheid is niet langer het alleenrecht of de uitsluitende plicht van milieu-mensen, milieuambtenaren of milieuorganisaties. Geen maatschappelijke partner kan worden uitgesloten van het meedenken in of overgeslagen bij het uitvoeren van duurzaamheidsbeleid. Projectbureau Aarde-Werk gaat op zoek naar kansrijke allianties met natuurlijke partners, die bereid zijn breder dan de eigen kernactiviteit te kijken en open staan voor nieuwe ervaringen in de eigen organisatie. Voorbeelden van kansrijke allianties zijn:

- Woningcorporaties
- Energiebedrijven, waterleidingbedrijven en afvalverwerkers
- Gemeente
- Allochtonen organisaties
- GGD
- Taalinstituten
- Natuur en Milieueducatie (NME) organisaties.
- Natuurbeschermingsorganisaties
- Buurt- en wijkorganisaties
- Politici

Elke organisatie brengt een eigen dynamiek en vraagstelling mee die duurzaamheid in zijn breedte in zicht brengt. Dit maakt de samenwerking even vruchtbaar en dynamisch als in de natuur waar verschillende leefgebieden elkaar ontmoeten. Gea Boessenkool licht deze vergelijking toe: *“In een overgangsgedebied vindt men zowel de soorten van het ene als het andere gebied en nog soorten die alleen in dit unieke overgangsgedebied gedijen. Zo is het ook in de samenwerking van partners binnen een project.* In de hierna volgende discussie zijn vragen gesteld over de ervaringen die Aarde-Werk heeft met het project Leve Leven, dat in Den Haag, Dordrecht en Leiden loopt. In dit project wordt samengewerkt met zowel allochtone organisaties als natuur- en milieuorganisaties. Essentieel in het project is dat het aansluit bij de waarden en drijfveren van alle betrokkenen.

Een uitbreiding met een nieuw thema -het binnenmilieu- wordt ontwikkeld in het nu lopende project “Duurzame klimaatverbetering”. Hierin wordt samengewerkt met corporaties, GGD en gemeente.

Rob van Eijkeren, -directeur van woningcorporatie **Vestia Zuid-Oost**- over het belang van woningcorporaties als nieuwe partners in een integraal duurzaamheidsbeleid. De heer Van Eijkeren sprak vanuit zijn ervaring met het project De Groene EnergieTrein, dat bureau Aarde-Werk eveneens heeft ontwikkeld.

Bij renovaties wordt gekeken naar duurzaamheid op het gebied van materiaalgebruik, omgeving en gedrag. Vestia werkt samen met Bouwcarrousel BV, een aannemingsorganisatie die bij sloop-, renovatie en herinrichtingsprojecten de bruikbare bouw- en installatie-componenten demonteert, afvoert, reviseert en als tweedehands producten weer afzet in Nederland of landen in Oost-Europa, Afrika en Zuid-Amerika.

Duurzaamheid heeft te maken met zorg voor de omgeving en je bewust zijn van je eigen handelen. Woningcorporaties moeten duurzaamheid op de agenda zetten, b.v. het hergebruik van materialen. Ook is het aan woningcorporaties om meer open te staan voor overleg met bewoners en daartoe intern een veranderingsproces in mentaliteit op gang te brengen. Soms is het nodig om bij het ontwikkelen van zo'n nieuwe overlegstructuur gebruik te maken van een onafhankelijke tussenpersoon. In het project kan een corporatie nog 'oud zeer' tegenkomen, dat eerst moet worden opgeruimd alvorens een nieuwe vorm van samenwerking kan worden opgebouwd. Vestia is op weg naar een full-service organisatie, meer vraaggericht op de huurders. Duurzaamheid staat permanent op de agenda. Ervaringen die in het project De Groene Energietrein zijn opgedaan worden nu ook in andere projecten van Vestia gebruikt. Aandachtspunten zijn: zorgen voor continuïteit, van incidentele naar permanente maatregelen. En zorg voor onderlinge feedback, zowel binnen de organisatie als tussen bewoners en woningcorporatie.

Martin Bakker, - **Provincie Noord Brabant**, over het belang van een integrale visie op duurzaamheid en de ervaringen met Telos, het Brabants Centrum voor Duurzaamheidvraagstukken.

De provincie Noord-Brabant is op zoek naar brede coalities. Kansrijke projecten zijn projecten met innovaties die opgeschaald kunnen worden. Duurzaamheid moet opgenomen worden in de bestaande maatschappij en men moet hiervoor op zoek naar grote partijen. De provincie werkt zelf mee in een regisseursrol en speelt hierbij een actieve rol als neutrale partner. Projecten die lopen via Leren voor duurzame Ontwikkeling zijn in kortlopende projecten. Projecten die via Leren voor duurzame Samenleving zijn langlopende projecten van 8 jaar. In Brabant lopen projecten met gemeenten, natuur en milieuorganisaties en jongeren. Het is belangrijk te werken op verschillende tijdschalen en oog voor de verdere toekomst te houden, met het zwaartepunt naar concreetheid op de korte termijn.

In 1996 is de visie Brabant 2050 ontwikkeld. Telos, Brabant Centrum voor Duurzaamheidvraagstukken, heeft een methode ontwikkeld om duurzaamheid te meten. In 2002 heeft Telos voor de provincie Brabant een Duurzaamheid-balans opgesteld. Deze Duurzaamheidbalans bestaat uit een meting van het economisch, ecologisch en sociaal-culturele kapitaal van een regio.

Na de lezingen is men uiteen gegaan in kleine groepjes waarbij deelnemers werden uitgenodigd ook zelf te zoeken naar onverwachte allianties. Centraal is hierover gedebatteerd.

- Als nieuwe allianties werd vooral het **onderwijs** gezien: samenwerking met MBO, HBO en TU zijn mogelijkheden om duurzaamheid structureel in de samenleving een plaats te geven. B.v. via onderwijs in de bouw (op verschillende niveau's) en in de agrarische sector. Probleem is wel hoe je duurzaamheid structureel kan opnemen in het lesprogramma. Er kan ook gebruik gemaakt worden van de know-how die bij woningcorporaties bestaat. Breburg verzorgt gastcolleges bij Avance (HBO in Breda, Tilburg): vastgoedontwikkeling, duurzame energie, productontwikkeling. Studenten kunnen stage lopen bij deze woningcorporatie.
- **Bedrijven.** - Promotie van bedrijven die duurzame producten verkopen, door b.v. een groene kaart. Hierbij kan een alliantie tussen gemeente en bedrijven helpen. Ook een alliantie tussen NME, Gemeente en buurtwinkels kan benut worden om bewustwording op het gebied van duurzaamheid te bevorderen.

Er is nog uitgebreid gedebatteerd over allianties die woningcorporaties kunnen aangaan met NME en allochtone organisaties. NME centra kunnen bemiddelen tussen bewoners en corporaties, dit omdat deze laatste soms een slechte naam hebben bij de bewoners. Contact met allochtone organisatie kan miscommunicatie voorkomen. In een extra samenwerking met de GGD kan een energiezuinige woning tevens een allergeenarme woning worden.